

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ

У статті розкрито роль стратифікації населення у забезпеченні економічної модернізації. Визначено основні підходи до поділу суспільства на страти – за рівнем доходу, за рівнем кваліфікації та освіти, за цілями діяльності. Проведено кореляційний аналіз взаємозв'язку між нерівністю в розподілі доходів та темпами зростання реального ВВП. У результаті виявлено, що зв'язок між показниками є прямим, але слабким. Кореляція між коефіцієнтом Джині та часткою витрат на дослідження та розробки є також малозначущою, але від'ємною.

Ключові слова: стратифікація суспільства; середній клас; бідність; коефіцієнт Джині; модернізація; групи Патнema; групи Олсона.

Постановка проблеми. Роль соціальних факторів у економічному розвитку розглядається в багатьох сучасних дослідженнях як досить вагома. Часто такі соціальні фактори набувають рис або насправді виступають соціальними інститутами, які є складовими інституціонального середовища. Структура такого середовища є визначальною для ефективності реформ або успішності державної економічної політики. Втім, з практики багатьох країн відомо, що найбільш успішними і витривалими є реформи, ініційовані «знизу». Відсутність громадянського суспільства, цілковите покладання на державу рідко стають запорукою підвищення економічного добробуту країни. Разом з цим важливо визначити, які саме прошарки суспільства здатні утворити громадянське суспільство, виступати з ініціативою інституціональних змін та, які зміни сприймати й підтримувати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджень, присвячених впливу ступеня диференціації доходів у суспільстві та соціальної стратифікації на темпи модернізації економіки, особливо в розвинутих країнах, недостатньо багато. А ті, що існують, не дозволяють узагальнювати результати на загальносвітовому рівні. Слід зазначити, що серед учених, які присвятили свої роботи цьому питанню, більшість соціологів та економістів, що проводять свої дослідження у сфері економічної соціології. До них належать В. П. Антонюк, П. Бурдые, З. І. Галушка, А. Г. Герасименко, О. В. Длугопольський, Т. І. Заславська, Е. Лібанова, М. Олсон, Р. Патнем, В. Є. Пилипенко, Т. Хіроші, Й. А. Шумпетер та інші.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. Вивчення наслідків розшарування суспільства для економічного розвитку все ще не набуло значного поширення, враховуючи той факт, що країни з різним рівнем диференціації доходів можуть мати однаковий дохід на душу населення, як, наприклад,

Бразилія (11726,8 дол. США), Хорватія (13457,3 дол. США), Казахстан (12601,6 дол. США) та Туреччина (10515,0 дол. США), при цьому співвідношення першого та п'ятого квінтилів населення за рівнем доходів складає відповідно 17,4 разів, 5,6 разів, 3,6 разів та 8,0 разів (за даними Світового Банку [10]). Що ж стосується України (3082,5 дол. США) та схожих за рівнем ВВП на душу населення країн – Філіппіни (2872,5 дол. США), Болівія (3124,1 дол. США) – то в даному випадку розсіювання квінтильного коефіцієнту диференціації доходів також велике, відповідно, 3,4 разів, 8,4 разів та 15,4 разів. Таким чином, вплив нерівності в отриманні доходів та рівня доходу на душу населення в країні пов'язані слабко. У той же час, виникає питання, чи впливає ступінь розшарування суспільства за доходами на темпи економічного розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування ролі соціальної стратифікації в модернізаційних перетвореннях у країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна стратифікація населення, або розподіл населення країни на категорії, класи, обумовлює характер соціально-економічних процесів, визначає успішність реформ, їх напрямок, пріоритети економічного розвитку, соціальну безпеку. Незбалансованість та диспропорції в соціальній архітектурі суспільства стають причиною соціальних негараздів, страйків, політичної нестабільності, гальмують розвиток соціального капіталу.

Соціальна стратифікація значною мірою може визначати модернізаційний потенціал країни. Загальносвітова структура суспільства є такою, що найменшу частку займають так звані «панівні» класи, які виробляють найбільшу частку світового валового продукту. До них додаються середні класи – власники малих та середніх підприємств, стан добробуту яких менш стабільний. Найбільшу страту складають наймані робіт-

ники (або ті, хто шукає роботу), їх частка сягає більше чотирьох п'ятих міського населення розвинених центрів [1]. Розподіл на страти в країнах світу має забезпечити модернізацію «знизу» як найбільш стійку до зовнішніх впливів та успішну. Ініціаторами такої модернізації, як правило, в розвинутих суспільствах стає середній клас.

Важливе місце серед теорій економічного розвитку відіграє теорія середнього класу, який є його рушієм внаслідок їх самореалізації у бізнесі, прояву через

працю складного та творчого характеру [8, с. 28]. Середній клас виконує функції інституту, що здійснює соціальний контроль у суспільстві, оскільки, будучи економічно незалежним від держави, здатен впливати на ухвалення владними структурами всіх рівнів рішень у сферах економічної та соціальної політики; виступає носієм норм, цінностей та ідеалів громадянського суспільства [3, с. 218].

Рівень диференціації доходів в Україні, за даними Світового банку [10], подано в табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл доходів населення України по квінтилях та децилях, 2001–2013 р.

Рік/ Показник	Частка доходу квінтилів населення, %					Квінтильний коефіцієнт	Частка доходу децилів населення, %		Децильний коефіцієнт
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й		1-й	10-й	
2002	3,6	13,3	17,3	21,6	38	10,6	3,6	23,2	6,4
2003	3,8	13,4	17,2	21,6	38	10,0	3,8	23,4	6,2
2004	3,6	13,4	17,3	22,4	37,9	10,5	3,6	23,1	6,4
2005	3,7	13,3	17,2	22,6	38	10,3	3,7	23,2	6,3
2006	3,7	13,1	17	22,3	38,8	10,5	3,7	24,1	6,5
2007	3,8	13,4	17,3	22,4	37,8	9,9	3,8	23,1	6,1
2008	4,1	13,9	17,6	22,5	36,4	8,9	4,1	21,9	5,3
2009	4,3	14,3	17,8	22,5	35,4	8,2	4,3	21,2	4,9
2010	4,4	14,3	17,9	22,4	35,2	8,0	4,4	21	4,8
2011	4,4	14,4	18	22,5	34,9	7,9	4,4	20,8	4,7
2012	4,4	14,3	17,9	22,6	35	8,0	4,4	20,8	4,7
2013	4,4	14,5	17,9	22,2	35,1	8,0	4,4	21,1	4,8

Джерело: [10], власні розрахунки

У табл. 1 подано інформацію про частку середнього класу, що в загальному випадку займає з другого по четвертий квінтиль – нижчий середній, середній середній та вищий середній. Сукупно його частка з 2002 року по 2013 рік трохи збільшилася з 52,2 % до 54,6 % від загальної суми доходів. Для порівняння частка доходів середнього класу в США становить 48,4 %, у Німеччині – 53 %, у Польщі – 51,3 %, у Молдові – 53,2 % [10]. Відносні показники доходу в даному випадку є малоінформативними, оскільки у зазначених країнах частка доходу середнього класу майже однакова, однак це різні рівні доходів. Тож український середній клас набагато бідніший від європейських країн, а тому його модернізаційний потенціал може бути набагато нижчим.

Бідність в країні часто стає причиною зневірення у реформах, недовіри до влади, що гальмує модернізацію. У 2014 році в Україні рівень відносної бідності залишився стабільно високим і становив 23,9 %. За останні три роки відбулось зменшення рівня крайньої бідності з 12,6 до 10 %. Скоротився і рівень абсолютної бідності за показником витрат нижче прожиткового мінімуму у порівнянні з попереднім роком і становив 20,9 %, але не повернувся до значень 2011 року (16,2 %). За показником доходів рівень абсолютної бідності становив 11,1 % [7].

Зубожіння українського суспільства та недостатність середнього класу в Україні (або навіть його відсутність, як зазначають деякі дослідники [2]) викликані такими причинами:

1) тіньова економіка. За різними оцінками тіньовий сегмент економіки в Україні складає близько 40 % ВВП, тобто близько 53 млрд. доларів [6];

2) низька продуктивність праці. Українці в середньому виробляють 5 доларів вартості на годину роботи, що втричі менше, ніж у Польщі, та становить близько 5 % вартості, виробленої за годину в Швейцарії. За обчисленнями експертів, навіть якщо українська економіка зростала б на 10–12 % на рік, середній дохід українця збільшувався б щороку лише на 200–300 доларів [6], а це мізерна сума, яка не дозволяє швидкими темпами досягти рівня розвитку передових економік світу;

3) низька мотивація до праці, відсутність навичок для ефективної та інтенсивної роботи. В Україні, за дослідженнями, лише 10 % працівників задоволені своєю роботою, а менше всього – заробітною платою [6];

4) низький рівень виробничих технологій. За рівнем технологічності українська промисловість відстає на третину від середніх показників ЄС [6]. Це стосується й високого рівня споживання енергії на одиницю вартості виробленої продукції, відсутності необхідності, а іноді й можливостей, сертифікувати виробництво за міжнародними стандартами управління якістю, відсутності стимулів запроваджувати нові технології та інновації;

5) незадовільна структура економіки, в якій переважають види економічної діяльності низько технологічного спрямування, серед яких третина – це сировинний сектор.

Явище бідності та формування середнього класу пов'язані із розвитком ринку праці. По-перше, в демократичних суспільствах все більшого поширення набуває феномен мерітократії – кар'єрне зростання завдяки заслугам, оригінальним ідеям, вмінню ефективно або нестандартно вирішувати проблеми. Це дозволяє рухатися із бідніших верств населення до середнього або навіть вищого класу, не маючи значущих статків, капітальних активів тощо. Така мобільність, з одного боку, стимулює до підвищення рівня освіти, творчої самореалізації, з іншого боку, утворює новий підклас людей, які здатні змінювати середовище організації на краще.

По-друге, економічна поведінка робітників обумовлює як мобільність кадрів, так і їх вплив на економічний розвиток. В цілому, робітники можуть бути поділені на дві категорії. Перша з них представлена більш освіченою кваліфікованою частиною кадрів, що прагне до посадового просування. Більшість робітників цього типу тяжіє до більшої самостійності в прийнятті рішень, прояву ініціативи. Саме вони є головною соціальною силою удосконалення економічних відносин. Вони відносно забезпечені в роботі, завдяки, серед іншого, своїй професійній кваліфікації, що дає їм переваги при веденні переговорів з роботодавцями; таким чином принаймні в деяких країнах вони часто організовані в потужні профспілки і мають політичну вагу, що підсилює їх міць у переговорах [1]. Друга категорія робітників складає менш кваліфіковані та інертні робочі кадри. Вони побоюються, що поява кваліфікованих вимог, необхідність перевчатися, змінювати стиль роботи погіршать їх становище. Тому такі робітники не поспішають змінювати стан справ [9, с. 144]. Сюди ж відносяться народні маси, що живуть випадковим заробітком і до яких входять робітники, позбавлені переваг при переговорах (через низький професійний рівень, статус негромадян або расову відмінність чи стать), а також ненаймані працівники (офіційно незайняті та бідняки в неформальному секторі). С. Амін називає цю другу групу «залежними від випадкових заробітків», ніж «невбудованими» в систему чи «викинутими на узбіччя», адже ці робітники чудово вбудовані в логіку системи, що керує нагромадженням капіталу [1]. Звідси перша категорія представляє собою рушій економічного розвитку та модернізації, а друга категорія може чинити супротив змінам, адже із розвитком економічних відносин, технологій низько кваліфіковані професії поступово відмирають та відповідні робітники потребують перекваліфікації, додаткового навчання.

Сучасна інституціональна теорія також розглядає суспільство і з точки зору його прагнення до задоволення суспільних або власних потреб. Воно умовно може бути поділене на дві категорії – «групи Патнема», орієнтовані на формування суспільних благ та досягнення суспільного добробуту, та «групи Олсона», метою яких є максимізація добробуту членів групи, в тому числі й за рахунок скорочення добробуту інших членів суспільства [4, с. 155–156]. В ході аналізу розвинутих країн було визначено, що у країнах з розвинутим інституційним середовищем, високим рівнем довіри до влади та значним обсягом ВВП на особу домінують «групи Патнема» (з окремими виня-

тками) [5]. Сформований «групами Патнема» соціальний капітал утворює таку інституціональну основу, яка знижує трансакційні витрати усім учасникам ринкового обміну, вивільняє додаткові ресурси для виробництва, що відображається в економічному зростанні. «Групи Олсона» орієнтовані на пошук ренти, тож вони поглинають ресурси з інших груп, що принаймні або зберігає рівень виробництва або скорочує його. Можна припустити, що подібні групи переважають в Україні, вони представлені олігархічними структурами, орієнтованими на перерозподіл бюджетних коштів на користь свого бізнесу. Це підтверджується й тим, що групи Патнема – великі за розміром, вимагають для свого функціонування сприятливих інституціональних чинників, серед яких належне інфраструктурне забезпечення економіки, ефективну систему правозастосування, відсутність інституційного монополізму тощо, в той час як малі групи – групи Олсона – є самодостатніми елементами соціально-економічної структури суспільства [4, с. 156]. У результаті в економіках зі слабкою інституціональною системою відбувається переміщення капіталотворчої активності від груп Патнема до груп Олсона, що призводить до заміщення ефективного соціального капіталу суспільно неефективним. Статистична оцінка обсягу таких груп та категорій робітників в рамках існуючої статистичної методології неможлива.

Фактично ця неформальна частина інституційного середовища як суспільний ресурс «підживлює» «модернізацію знизу», тоді як формальні норми і правила здатні сприяти «модернізації зверху» [5, с. 21].

Існує й зворотний вплив модернізації на соціальну структуру суспільства. Чим швидше змінюється структура промисловості, тим більше це впливає на ринок праці. Розподіл та поширення старих і нових професій відстежується у новому поколінні людей і це дозволяє оцінювати напрямок та ступінь модернізації економіки. Деякі теорії виходять з того, що система освіти розвивається швидко в суспільствах з пізньою модернізацією через необхідність імпорту технологій та знань з розвинутих країн [11, с. 10]. Відповідно до цього, швидко зростаючий рівень освіти має також забезпечити вирівнювання можливостей.

Якщо дійсно частка населення, що має стабільну роботу, достатній рівень оплати праці та самореалізацію, здійснює підприємницьку діяльність та отримує прибутки, стимулює економічний розвиток, виступає з інноваторськими та раціоналізаторськими пропозиціями, сприймає реформи, тобто сприяє модернізації економіки, то має існувати певна статистична залежність між цими верствами та показниками економічного зростання, як одного з вимірників економічного розвитку. Проведений кореляційний аналіз дозволив перевірити гіпотезу щодо зв'язку між нерівністю в розподілі доходів та темпами економічного зростання, а також часткою витрат на дослідження й розробки у ВВП країн. У вибірку ввійшли 70 країн, по яких наявні дані щодо диференціації доходів (коефіцієнт Джіні, децильний та квінтільний коефіцієнти) Світового Банку за 2012–2013 роки, про темпи зростання ВВП та частку витрат на дослідження й розробки у ВВП за 2014 рік. Результати кореляційного аналізу подано в табл. 2.

Результати кореляційного аналізу

Показник	Темп зростання ВВП, %	Темп зростання ВВП на душу населення, %	Частка витрат на дослідження й розробки, % до ВВП
Коефіцієнт Джині	$r_{g1} = 0,31$	$r_{g2} = 0,15$	$r_{g3} = -0,44$
Квінтільний коефіцієнт диференціації доходів	$r_{q1} = 0,22$	$r_{q2} = 0,09$	$r_{q3} = -0,37$
Децильний коефіцієнт диференціації доходів	$r_{d1} = 0,18$	$r_{d2} = 0,06$	$r_{d3} = -0,32$

Джерело: власні розрахунки автора

Значення коефіцієнтів кореляції в табл. 2 свідчать про відсутність суттєвого зв'язку серед показників у зазначеній вибірці. Разом з тим, за шкалою Чеддока, можна засвідчити помірний позитивний зв'язок між коефіцієнтом Джині та темпом зростання ВВП країн, тобто чим більший ступінь нерівності в розподілі доходів, тим швидше зростає реальний ВВП. Такий феномен можна пояснити дуже просто – зараз у світі у зв'язку з глобалізаційними процесами спостерігається швидке економічне зростання в країнах, що розвиваються внаслідок притоку інвестицій та ресурсних переваг. У той же час, вони характеризуються більшим ступенем диференціації доходів, ніж розвинуті країни. До таких країн, наприклад, належать Болівія, Колумбія, Еквадор, Грузія, Іран, Панама, Філіппіни, Уганда, В'єтнам.

Помірним також є зворотний зв'язок між часткою витрат на дослідження та розробки, у % до ВВП, та коефіцієнтом Джині. Цілком логічно, що в країнах, які мають проблеми із значною нерівністю в доходах, проблеми інноваційного розвитку не визначають як пріоритетні, тож видатки на новітні розробки та дослідження становлять мізерну частку від ВВП.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціальна стратифікація визнається одним з чинників економічного розвитку та модернізації економіки. Важливу роль відіграє, за дослідженнями, середній клас, який в Україні представлений незначною часткою суспільства. За формальними ознаками його частка відповідає частці середнього класу у розвинених країнах, однак за розміром доходів середній клас в Україні не відповідає їх рівню. Це зумовлює й гальмування реформ, які б ініціювалися «знизу».

Корінні зміни в економічній системі, методах та механізмах господарювання пред'являють нові, підвищені вимоги до поведінки робітників, яка навряд чи

буде достатньо стимульована на творчу реалізацію адміністративними методами. При цьому, до такої діяльності схильні робітники, що мають вищу освіту, високу кваліфікацію, володіють неординарними вміннями та талантами. Інша частка робітників, – які не мають постійної роботи, займаються низько кваліфікованою працею, навпаки, можуть виступати стримуючим фактором для модернізації. Вони мислять консервативно, не прагнуть до змін.

У свою чергу, існують також категорії населення Патнема – ті, що прагнуть до суспільного добробуту, та Олсона – ті, що прагнуть підвищити добробут власної групи за рахунок зниження матеріального стану інших членів суспільства. Перша категорія осіб є носієм змін та реформ. Друга – не є зацікавленою стороною у дійсних змінах. Часто, особливо в Україні, вона представлена олігархічними структурами.

Статистична оцінка соціальної стратифікації сьогодні надається лише з позицій визначення межі бідності, поділу суспільства на квінтилі та децилі за рівнем доходу. Досліджувати страти за іншими підходами досі не представляється можливим, оскільки це передбачає визначення значної кількості персоналізованої інформації.

Кореляційний аналіз дозволив визначити, що значущого зв'язку між нерівністю у розподілі доходів та темпами економічного зростання немає. Однак цей зв'язок є позитивним. У той же час, негативним є зв'язок між коефіцієнтом Джині та часткою видатків на дослідження й розробки у ВВП, що відповідає логіці їх співвідношення.

Як висновок, можна зазначити, що стимулювання розвитку людського та соціального капіталу на рівні організації та в країні в цілому є одним з головних шляхів модернізації економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амін С. Бідність, зuboжіння та нагромадження капіталу в світі [Електронний ресурс] / Самір Амін. 30.03.2009 р. – Режим доступу : <https://vpered.wordpress.com/2009/03/30/amin-poverty/>
2. Антонюк В. П. Соціальна політика в контексті поліпшення стратифікації українського суспільства / В. П. Антонюк // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 19–26.
3. Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети : [монографія] / З. І. Галушка. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 408 с.
4. Герасименко А. Г. Пропорції розподілу соціального капіталу в суспільстві – ключ до встановлення вектора його впливу на суспільний добробут / А. Г. Герасименко // Український соціум. – 2013. – № 2(45). – С. 153/
4. Длугопольський О. В. Інституційний вимір розвитку соціального капіталу: теоретико-методичні та прикладні аспекти / О. В. Длугопольський // Економіка України. – 2012. – № 12. – С. 17–29.
5. Жмеренецький О. Чому українець бідний? Шість гіпотез [Електронний ресурс] / О. Жмеренецький // Українська правда: Економічна правда. 16 березня 2016 р. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2016/03/16/585448/>.

6. Проект Стратегії подолання бідності [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України. Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=FC4D24325E84BB9D015ABC958D00685F.app1?art_id=179954&cat_id=141744
7. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер. – К. : Основи, 1995. – 530 с.
8. Экономическая социология : [учеб. пособие] / В. Е. Пилипенко, Э. А. Гансова, В. С. Казаков и др. ; Под ред. В. Е. Пилипенко. – К. : МАУП, 2002. – 296 с.
9. Data. The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/>
10. Labour Markets, Gender and Social Stratification in East Asia: A Global Prospective / Ed. by Tarohmaru Hiroshi. – Leiden, Boston : Brill, 2015. – 246 p.

Е. А. Ляховец,

Черноморский государственный университет им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина

СОЦИАЛЬНАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ И МОДЕРНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ

В статье раскрыта роль стратификации населения в обеспечении экономической модернизации. Определены основные подходы к разделению общества на страты – по уровню дохода, по уровню квалификации и образования, по целям деятельности. Проведен корреляционный анализ взаимосвязи между неравномерностью в распределении доходов и темпами роста реального ВВП. В результате выявлено, что связь между показателями является прямой, но слабой. Корреляция между коэффициентом Джини и долей затрат на исследования и разработки также является малозначимой, но отрицательной.

Ключевые слова: *стратификация общества; средний класс; бедность; коэффициент Джини; модернизация; группы Патнема; группы Олсона.*

O. O. Liakhovets,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

SOCIAL STRATIFICATION AND MODERNIZATION OF THE ECONOMY

In the paper the role of social stratification in economic modernization provision is determined. The basic approaches to social stratification are defined – by the income level, by the level of qualification and education, by the aims of activity. The correlation analysis of the link between the inequality of income distribution and the rates of growth of real GDP shows that the link is weak but positive. The correlation between Gini's coefficient and the share of R&D expenditures in GDP is also weak, but negative.

Key words: *stratification of the society; middle class; poverty; modernization; Gini's coefficient; Putnam's groups; Olson's group.*